

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 1,p. 1091-1115, January 2013

**SOVYET RUSYA'NIN 1946 YILINDA BOĞAZLARLA İLGİLİ
İSTEKLERİNİN TÜRK KAMUOYUNDAKİ YANKILARI**

*THE REFLECTIONS OF SOVIET RUSSIAN'S DEMANDS RELATED WITH
STRAITS ON TURKISH PUBLIC OPINION IN 1946*

Yrd. Doç. Dr. Mücahit ÖZÇELİK

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

Soviet Russia, who acquired an important place in the New World order constituted after World War II, sent a note two times on 9 August and 24 September in 1946 in order to have control over the straits. The demand of Soviet Russian in this note was about defining the statue of straits together with the countries which have coast to Black Sea and defending the straits jointly by Turkey and Russia. The demands of Russia were firstly rejected by England and USA. These two countries stated that the changes related with straits could only be done with a conference which the countries signing the Montreux convention participated in.

Turkish government, with the effect of England and USA being against, rejected the Russian demands flatly through legal evidence. The Soviet offer was accepted as "Considering the shattering of the sovereignty and security of a neighbour country as something which is fair" by Turkish public opinion. Turkish public opinion did not want to make a war but supported the Turkish

government for rejecting Soviet demands. According to Turkish Press, the Russian offer to defend the straits jointly was a step to achieve imperialistic goals of their country. Offering such a demand to a country which defended the straits alone during the war was illogical and as this offer was against the Turkish sovereignty and security rights, it was impossible to accept it. Turkey rejected the Russian demands with similar national feelings of the party in power and opposition and clearly put into words that a war would be taken into account so as not to resign against Russian attack.

KeyWords: Straits Question, Turkish-Russian Relations, Turkish Foreign Policy, Turkish Press, 1946

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni dünya düzeni içerisinde önemli bir yer edinen Sovyet Rusya, Boğazlara egemen olabilmek için 9 Ağustos ve 24 Eylül 1946 tarihlerinde Türkiye'ye iki defa nota vermiştir. Sovyet notasında belirtilen, "Boğazların statüsünün Türkiye ve Karadeniz'e sahili olan devletlerce belirlenmesi ve Boğazların savunmasının Türkiye ve Sovyet Rusya tarafından ortak yapılması" gibi istekler öncelikli olarak İngiltere ve ABD tarafından da reddedilmiştir. Bu iki devlet tarafından Boğazlarla ilgili değişikliklerin ancak Montreux Sözleşmesi'ni imzalamış devletlerin katılımıyla toplanacak bir konferansla olabileceği dile getirilmiştir.

Rus notasındaki isteklere ABD ve İngiltere'nin de karşı olmasının etkisiyle Türk hükümeti cevabi notalarında Rus isteklerini hukuki delillerle ve kesin bir dille reddetmiştir. Türk kamuoyunda, Sovyet teklifi, "kendi ülkesinde güvenlik kurmak için komşusunun egemenlik ve güvenliğini yok etmeyi mubah sayan bir teklif" olarak görülmüştür. Türk kamuoyu harp istemiyordu fakat Sovyet isteklerini reddederek de her şeyi göze alan hükümeti desteklemekteydi. Türk basınına göre Rusların Boğazları ortak savunma isteği Türkiye üzerindeki emperyalist hedeflerinin gerçekleşmesi için ortaya atılmış bir istektir. Rusların bu isteği ise harp sırasında boğazların savunmasını tek başına yapmış bir devlete teklif edilmesi mantıksız bir durumdu ve esasen bu teklif Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğundan kabulü mümkün değildi. Türkiye'de 1946 seçimlerinin hemen arkasından gerçekleşen Boğazlarla ilgili Rus istekleri, iktidar ve muhalefetiyle ortak millî duygu ve his içerisinde reddedilmiş ve Rus baskısına boyun eğmemek için savaşın da göze alınacağı açıkça dile getirilmiştir.

AnahtarKelimeler: Boğazlar Meselesi, Türk-Rus İlişkileri, Türk Dış Politikası, Türk Basını, 1946

GİRİŞ

Boğazlar, Rusya'nın büyük bir devlet olarak ortaya çıkıp sıcak denizlere açılma hedefine yönelmesinden itibaren dünya siyasetinin önemli gündem maddelerinden birisi hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin eski askerî gücünü yitirmesinin de etkisiyle Boğazlar ilk kez 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile uluslararası bir statü kazanmış ve geçişler belli kurallara bağlanmıştır.¹ Boğazların stratejik öneminin en iyi anlaşıldığı savaş olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Batılı güçler Boğazları kendi kontrollerinde tutmak istemişlerdir. Bu amaçla Lozan Anlaşması'nda Türkiye başkanlığında bir boğazlar komisyonu kurulmuştur.

1930'larda ortaya çıkan yayılcı Alman ve İtalyan politikalarının dünyayı yeni bir savaşa sürüklediğinin anlaşılmasından sonra ise Türkiye'nin girişimleriyle Montreux Boğazlar Konferansı toplanmıştır. Konferansta hazırlanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlar komisyonu kaldırılmış ve Boğazlardan geçişler ticaret gemilerine serbest bırakılırken savaş gemilerinin geçişi belli kurallara bağlanmıştır. Türkiye'nin ise Boğazları silahlandırmasına izin verilmiştir.²

Boğazlara sahip Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte tekrar kilit bir ülke konumuna gelmiş ve savaşan taraflar tarafından kendi yanlarında savaşa girmesi noktasında baskıya maruz kalmıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamışsa da Türk devlet adamlarının genel politikalarını savaşa girmeme üzerine kurmaları, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikalarının savaşın gidişatına göre değişiklikler göstermesine neden olmuştur.

Türkiye küçük bir ülke olarak stratejik konumunu en iyi şekilde kullanarak İngiltere, Almanya, Rusya'nın baskılarına karşı koyabilmiş; baskının arttığı dönemlerde savaşa girmeyi kabul etse de ağır şartlar ileri sürerek zaman kazanmış ve savaşın kendisinin katılmasına gerek kalmayacak bir seyre girmesini beklemiştir. Savaşın gidişatının çok sık ve keskin biçimde değişikliklere uğraması ise Türkiye'yi zora sokmuş, bu da farklı talep ve sorunlara çözüm bulunmasını gerektirmiştir.

Almanya'nın savaşı kazanma ihtimalinin olduğu dönemde Türkiye'nin tarafsız kalmasını savunan Sovyetlerin Türkiye'ye karşı politikaları da savaşın gidişatına göre değişmiştir. 1943 Şubat'ı başında Almanlara karşı Stalingrad zaferini

¹ Kemal Baltalı, 1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1959, s. 29-30

² Selma Yel, Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.129-135

kazanmalarından itibaren ise Rusların Türkiye'yi tehdit eden siyaseti yeniden kendini göstermeye başlamıştır.³

Müttefik Devletlerin Türkiye'ye Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi yolundaki baskılarının artması üzerine ise Ankara, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin düzeltilmesi yolunda 20 Nisan 1944'te Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurmuş⁴ ve 2 Ağustos 1944'te TBMM'nin aldığı kararla Almanya ile tüm ilişkilerini kesmiştir.⁵ Ayrıca Alman yanlısı görünen Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu görevden almış, ülkedeki Turancılar tutuklanmış ve Türkiye'ye sığınan Sovyet vatandaşları iade edilmiştir. 1945 Ocak'ında savaş malzemesi taşıyan Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişine de izin verilmiş fakat bu iyi niyet gösterilerinden olumlu bir sonuca ulaşamayınca Türkiye'nin Kızıldordu karşısındaki kuşku ve endişeleri daha da artmıştır.⁶

Türkiye'nin savaş sırasında izlediği dış politika savaşın sonlarında Türkiye'yi büyük bir yalnızlık içerisine iterek Sovyet tehdidi ve istekleri ile karşı karşıya bırakmıştı. Türkiye bu tehdit karşısında Batı dünyasına yaklaşmaya ve destek bulmaya çalışmıştır.⁷ Birleşmiş Milletler örgütünün kurulacağı San Fransisco Konferansı'na katılabilmek için de⁸ 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş⁹ fakat fiilen savaşa girmemiştir.

4-11 Şubat 1945 günlerinde toplanan Yalta Zirvesi'ne gelinceye dek savaş sırasında Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Ama savaş sonrası kurulacak dünya düzeninin ilkelerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu zirvede, tartışılan konular ve ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. İngiltere adına başbakan Churchill, ABD adına başkan Roosevelt'in katıldığı Yalta Konferansı'nda Sovyet lider Stalin, zirvenin 10 Şubat 1945 günü yapılan yedinci oturumunda Montreux'nün günün şartlarına uymadığını ve tarihe karışmış olan Milletler Cemiyeti döneminde hazırlandığını ve değiştirilmesi gerektiğini gündeme getirdi.¹⁰ İngiltere ve ABD ise Rusya'nın Montreux'nün değiştirilmesi gerektiği yönündeki teklifini kabul ederek konunun üç devletin dışişleri konferansında ele alınmasını prensip olarak benimsedi.¹¹

³ Ali Fuad Erden, İsmet İnönü, Ankara, 1999, s.228

⁴ William Hale, Türk Dış Politikası, İstanbul, 2003, s.98

⁵ Ramazan Çalık, "Türk-Alman İlişkileri", Türkler, C.16, Ankara, 2002, s.821

⁶ Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, Ankara, 1986, C.1, s.273-274

⁷ Osman Akandere, Milli Şef Dönemi, İstanbul, 1988, s.315

⁸ Necdet Ekinci, a.g.e., s.672

⁹ TBMM T.D., D.7, T.2, C.15, (23.2.1945)

¹⁰ Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", Genel Türk Tarihi, C.9, Ankara, 2002, s.669

¹¹ Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 267 Mehmet Gönübol-Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1939), Ankara, 1996, s.183

Temmuz 1945 tarihinde İngiltere, ABD ve Rusya arasında yapılan Potsdam Konferansı'nda Boğazlar konusundaki Rus istekleri tekrar ele alınmıştır.¹² Roosevelt'in yerine ABD Başkanı seçilen Truman Sovyetlerin boğazlardan üs isteklerini kabul etmemiş fakat boğazların üç devletin ortak otoritesi altında serbestleştirilmesi teklifini de Rusya'ya benimsetememiştir. Bu gelişmeler üzerine taraflar Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarına uymadığı ve değiştirilmesi gerektiği konusunda anlaşarak meselenin üç devlet tarafından ayrı ayrı Türk hükümeti ile müzakere edilmesine karar verdiler. Boğazlar için teklif edilen bu formül Türkiye için belirsizlikler ve yeni sıkıntılar anlamına geliyordu.¹³ Böylece Rusya Montreux'nün değiştirilmesi ve meselenin Türkiye ile baş başa görüşülmesini ABD ve İngiltere'ye kabul ettirmiş oluyordu.

Sovyet hükümeti bir adım daha atarak 19 Mart 1945 tarihinde, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshedileceğini açıkladı.¹⁴ 7-8 Haziran 1945 'te SSCB Dışişleri Bakanı V. Mikailovich Molotov ile Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi Selim Sarper arasında tarihî bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerde Sovyetler Türkiye'den, Boğazların ortaklaşa kontrolü ve askerî üs ile Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesi gibi isteklerde bulunmuştur. Bu istekler bundan sonraki süreçte Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.¹⁵ Bunların kabul edilmemesi ise Sovyetleri Türkiye üzerinde siyasi baskıya yöneltmiştir. Türkiye'de kuruluşundan itibaren var olan Komünizm karşıtlığına Boğazlar meselesi ile Sovyet karşıtlığı da eklenmiş ve bu durum Türkiye'nin gerek iç gerekse dış politikasında belirleyici rol oynamıştır.¹⁶ Rus isteklerine tepki olarak 4 Aralık 1945'te İstanbul'da büyük bir miting düzenlenmiştir. Miting sonrası Rusça kitap satan kitapevleri ve Tan gazetesi basılarak matbaası tahrip edilmiştir. Bu hadise Türk toplumunda gelişmekte olan anti Sovyet duygularını ortaya koymaktaydı.¹⁷

Potsdam Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin yüz yüze kaldığı gerçek; savaşa girilmemesi üzerine kurulu dış politikanın sonuna gelindiği ve bu sonda ise İngiltere ve ABD'nin Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik isteklerine karşı takındıkları tavırda yalnız kaldığı idi. Sovyetler verdikleri notalarla Türkiye üzerindeki baskılarını artırırken Türkiye ise içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak, İngiltere ve ABD'nin desteğini

¹² Mehmet Gönübol-Haluk Ülman, Olaylarla Türk Dış Politikası (1945-1965), Ankara, 1996, s.195

¹³ Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 268-269

¹⁴ Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, 2012, Sayı: 28, s. 4. Kamuran Gürün, Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara, 1991, s.243

¹⁵ Aleksandr Sotniçenko, "1945- 1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları", Türk Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri, Yayına Haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Ankara, 2011, s. 327

¹⁶ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", Türk Dış Politikası, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 508

¹⁷ Selma Yel, a.g.e., s.174-175

kazanmak için gayret göstermeye başlamıştır.¹⁸ Bundan dolayı Potsdam Konferansı sonrasında ortaya çıkan Sovyet isteklerine karşı Sovyet tehdidinden endişe duymaya başlayan ABD ve Avrupa devletleri ile işbirliğine girmekte gecikmemiştir.¹⁹ ABD ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye olan ilgisini 1946 Mart'ında gösterme olanağı elde etmiştir. Yaklaşık 16 ay önce ölmüş olan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün na'şısı Amerikan donanmasının en büyük zırhlısı Missouri ile 5 Nisan 1946'da İstanbul'a getirilmiştir.²⁰ ABD'nin bu hamlesiyle SSCB'ye, Türk Boğazlarının statüsünün kendi rızası alınmadan değiştirilemeyeceği mesajını veriyordu.²¹

Çalışmamızda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Türkiye üzerindeki Sovyet baskısının resmiyete dökülmüş şekli olan Boğazlarla ilgili notalara Türk kamuoyunun bakışını ortaya koymaya çalışacağız.

1- Sovyet Rusya'nın Türkiye'den Boğazlarla İlgili İstekleri

20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 28. maddesine göre on sene önce taraflardan biri itiraz etmezse antlaşma yürürlükte kalmaya devam edecekti.²² 29. maddeye göre ise tarafların her beş yılda bir değişiklik teklif etme yetkisi vardı. Daha önce Yalta ve Potsdam Konferanslarında ve ikili görüşmelerde değişiklik isteklerini gündeme getiren Sovyetler 9 Ağustos'ta sona erecek beş yıllık devre öncesinde değişiklik yapma teklifinde bulunmuştur.²³

Bu amaçla 9 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye verilen Sovyet notasının başlıca esasları şu şekildeydi:

- 1- Boğazlar tüm ülkelerin ticaret gemilerine açık olmalıdır.
- 2- Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olan devletlerinin savaş gemilerine açık olmalıdır.
- 3- Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan özel izinle geçmelidir.
- 4- Boğazların statüsü Türkiye ve Karadeniz'e sahili olan devletler tarafından belirlenmelidir.
- 5- Boğazların savunması Türkiye ve Sovyet Rusya tarafından ortak yapılmalıdır.²⁴

¹⁸ Nasuh Uslu, Türk Amerikan İlişkileri, Ankara, 2000, s.92

¹⁹ Ayın Tarihi, 12 Mart 1947

²⁰ İbrahim Bozkurt, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missoiri Zırhlısının İstanbul Limanını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", ÇTTAD. VI/15, (2007), s.271

²¹ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler", Türk Dış Politikası, Editör: Baskın Oran, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 524.

²² Boğazlar Mukavelesi Yürürlükte Kalıyor, Son Posta, 31 Temmuz 1946, s.1

²³ Rusya Boğazlar Muahedesinde Değişiklik Yapılmasını İstedi, Son Posta, 11 Ağustos 1946, s.1

²⁴ Sovyet Notasının Metni, Akşam, 13 Ağustos 1946, s.1

Sovyet Rusya'nın değişiklik için verdiği bu nota Boğazlar antlaşmasının çerçevesini aşmaktaydı. Sovyetler, Boğazların Rusya ve Türkiye tarafından ortak savunulmasını talep ediyordu.²⁵Rus İzvestia gazetesi teklif edilen yeni rejim sayesinde harici devletlerin Karadeniz'e müdahalesinin önleneceğini iddia etmekteydi. İngiliz basınına göre ise bu istekler Sovyet Rusya'nın Çarlık Dönemi politikalarına döndüğünün göstergesiydi.²⁶

Türkiye'ye göre Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için en elverişli çare ilgili tarafların iştirakiyle uluslararası bir konferans toplanmasıydı.²⁷ Rusya Boğazlar için yalnız Karadeniz'e sahili olan devletler tarafından idare edilecek yeni bir rejim teklif etmekte ve başta İngiltere olmak üzere diğer tarafları anlaşma dışı bırakmak istemekteydi.²⁸

Rusların bu teklifi aslında beklenmekteydi. Londra radyoları Rus notasının yeni bir buhran doğuracağını düşünmekteydi.²⁹ Batı kamuoyunda Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için en geçerli yol olarak tarafların katılımıyla uluslararası bir konferans toplanması olarak görülüyordu.³⁰ Rusya'nın kabulü mümkün olmayan bu istekleri karşısında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Türk Başbakanı ile görüşerek İngiltere ve Amerika'nın Rus isteklerine kesinlikle karşı olduklarını ve iki ülkenin de Rusya'ya nota vereceklerini belirtmesi bu devletlerin Rusya'ya karşı Türkiye ile ortak hareket edeceklerini göstermekteydi.³¹

2- Türk Kamuoyunun Değerlendirmeleri

Rus notası Türkiye'de yapılan ilk çok partili seçimlerin hemen arkasından verilmişti. Seçim sonuçlarıyla ilgili yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönemde Demokrat Parti bir tebliğ yayınlarak hükümetle tamamen ortak hareket edeceklerini ve Türk milletinin bu dış tehlike karşısında bir ve beraber olduğunu belirterek hükümete Rus notası dolayısıyla tam destek vermiştir.³²

Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak,³³ Boğazların statüsünün ancak Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerin ortak kararıyla

²⁵ Rus Notası, Son Posta, 12 Ağustos 1946, s.1

²⁶ Boğazlar Meselesi, Ulus, 25 Ağustos 1946, s.1

²⁷ Rus Notasına Cevabımız Hazırlanıyor, Ulus, 16 Ağustos 1946, s.1

²⁸ Sovyet Notasına Cevabımız Hazırlandı, Son Posta, 13 Ağustos 1946, s.1

²⁹ Notanın Dış Akisleri, Son Posta, 13 Ağustos 1946, s.1

³⁰ Rus Notasına Cevabımız Hazırlanıyor, Ulus, 16 Ağustos 1946, s.1

³¹ Boğazlar Meselesi, Vatan, 18 Ağustos 1946, s.1

³² Türk Milleti Dış Tehlike Karşısında Birdir ve Beraberdır, Son Posta, 14 Ağustos 1946, s.1

³³ 1890'da Isparta'da doğmuştur. Sadık Şihabeddin Bey'in oğludur. İlköğrenimini Edirne'de orta öğrenimini İzmir ve Konya İdadilerinde yapmış ve babasının mahkeme başkanı olarak İstanbul'a tayini üzerine Mektebi Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) girmiş 1910'da bu mektebi bitirerek yüksek tahsilini

değiştirilebileceğini düşünmekteydi. Fakat Türkiye Montreux Antlaşması'nı imzalamış devletlerle sadece kendi hayati menfaatlerine aykırı düşmeyen ve yeni şartlara uygun değişiklikler yapabiliyordu. Sadak'a göre Türkiye'nin Boğazlar meselesinde gözettiği iki nokta vardı. Bunlardan birincisi Boğazların Türk suları olduğu ve Türkiye topraklarından geçtiği ile geçişlerde Türkiye'nin güvenliği meselesidir. İkincisi ise statü belirlenirken Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğinin zedelenmemesidir.³⁴

Sadak başka bir yazısında, "Bolşevikler, Çarlık Rusya'sının hayallerini gerçekleştirme peşinde koşmaktadır. Boğazlarla ilgili isteklerini biz kabul etsek bile büyük devletler kabul etmez. Rusya, Amerika ve İngiltere ile olan başka problemlerinden taviz koparmak için Boğazlar meselesiyle ilgili isteklerini gündeme getirmiştir. Ruslara Boğazlar konusunda cesaret veren şey İngiltere ve Amerika'nın Rusya'nın keyfi uygulamaları ve işgal altında tuttuğu yerlerden çıkmaması konusundaki isteklere karşı gösterdikleri sabır ve tahammüldür. Ruslar Boğazlarla ilgili istekleri ile İstanbul'a yerleşmek istiyor. Gücümüz ne olursa olsun Rusya'nın bu emellerinin gerçekleşmemesi için gerekirse harp ederiz. Bu uğurda bütün millet ölmekten çekinmez. Böyle bir harpte yeni bir cihan harbi çıkarabilir." şeklindeki yorumuyla Türkiye'nin Rus isteklerine karşı her türlü mücadeleyi göze aldığını dile getirmektedir.³⁵

Ahmet Emin Yalman ise dünyanın iki kesin gruba ayrılmasından dolayı savaş ihtimalinin arttığını ve Türkiye'nin iktidar ve muhalefetiyle bu nazik süreçte çok dikkatli olması gerektiğini düşünmekteydi.³⁶

Falih Rıfkı Atay'a göre Rus istekleri ile ne zaman sona ereceği belli olmayan Dünya buhranına Türkiye de katılmış oluyordu. Fakat Akdeniz'den gelecek bir tehlike karşısında Boğazların Türkiye ile Rusya tarafından ortak savunulmasının manası Boğazlarda Rusya'ya üs verilmesi demektir. Üs demek ise Türkiye'nin topraklarının bir kısmında egemenlik haklarının kaldırılması demektir. Bu durumun kabul edilmesi ise mümkün değildi.³⁷

Lyon Üniversitesinde yaparak 1914'te yurda dönmüş, Maarif Nezareti tercümanlığında, sonra Telif ve Tercüme Dairesi Mümeyyizliğine tayin olmuş 1916'da İstanbul Darülfünunu İctimaiyat Müderris Muavinliğine sonra Ziya Gökalp'den boşalan İctimaiyat Profesörlüğüne getirilmiş ve 1928'de Sivas Milletvekili seçilmiştir. 1932 de Cenevre'de Silahların bırakılması konferansında 1936 da Montreux Boğazlar Konferansında ve Milletler Cemiyetinde Türkiye Delegatesi olmuştur. 10.09.1947 da Dışişleri Bakanı olmuş ve Demokrat Parti'nin iktidara geçmesi üzerine de 22.05.1950 tarihinde Dışişleri Bakanlığından ayrılmıştır. 21 Eylül 1953 tarihinde vefat etmiştir.

³⁴ Necmettin Sadak, "Sovyet Rusya'nın Boğazlar Hakkındaki Notası Münasebetiyle", Akşam, 13 Ağustos 1946, s.1

³⁵ Necmettin Sadak, "Sovyet Rusya Boğazlar Hakkındaki Aşırı Tekliflerini Ne Cesaretle Ortaya Attı", Akşam, 17 Ağustos 1946, s.1

³⁶ Ahmet Emin Yalman, "Pusulamızı Şaşırılmamak Zorundayız", Vatan, 19 Ağustos 1946, s.1

³⁷ Falih Rıfkı Atay, "Rus İstekleri Karşısında", Ulus, 15 Ağustos 1946, s.1

Türk devlet adamları Rus notasının kabul edilmesinin bağımsız devlet anlayışı ile bağdaşmayacağını düşünüyorlardı.³⁸ Türk milleti Rus notası kulağına ulaşır ulaşmaz hükmünü vermiştir: Ret!.³⁹ İlk çok partili seçim sonrası 22 Temmuz 1946'da açılan 8. Dönem TBMM'de 15. Hükümeti kuran Recep Peker, hükümet programının okunması sırasında dış siyasetle ilgili bölümü tüm milletvekillerince coşkulu bir şekilde alkışlanmış ve Rus isteklerine karşı net bir tavır alınmıştır.⁴⁰ Meclis millet adına kararını açıklamıştır; "Türk ordusu vazife başındadır!".⁴¹

Kısacası Türk kamuoyu Sovyetlerin Türkiye'nin millî bütünlüğüne ve bağımsızlığına göz diktiğini ve bunu verdiği nota ile resmen açıkladığını düşünmekteydi.⁴²

3. Büyük Devletlerin Rus isteklerine Tepkisi

Türk ve dünya kamuoyunda Boğazlarla ilgili Rus isteklerinin İngiltere ve Amerika tarafından yeni bir gerginlik pahasına da olsa reddedileceği düşünülmekteydi.⁴³ ABD ve İngiltere İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rusların saldırgan, uzlaşmaz ve yayılmacı politikalarından son derece rahatsızdı.⁴⁴ Amerikan Dışişleri Bakanı Acheson Amerika'nın Boğazlar meselesiyle ilgili daha önce Potsdam Konferansında dile getirdiği görüşlerinin değişmediğini ve Rus isteklerine karşı çıkacakları açıklaması bu rahatsızlığın kamuoyuna duyurulmasıydı.⁴⁵

İngiliz basını da Türkiye'nin Londra ve Washington'la görüşmeden Sovyet notasına cevap vermeyeceğini düşünmekteydi.⁴⁶ Gerek İngiltere ve gerekse Amerika Boğazlar rejiminden hariç tutulmalarını ve Montreux Antlaşması hükümlerini hiç indirecek yeni bir antlaşma ve durumu kabul etmeyeceklerini destek mahiyetinde Türk hükümetine bildirdiler.⁴⁷ Ayrıca İngiltere ve Amerika'nın da Boğazlarla ilgili olarak Rusya'ya bir nota vermeleri bekleniyordu.⁴⁸

Amerikan basını da Türkiye'nin Rus isteklerine boyun eğme niyetinde olmadığını düşünmekteydi.⁴⁹ Truman başkanlığında; Millî Savunma, Bahriye ve

³⁸ Rus Notası, Vakit, 14 Ağustos 1946, s.1

³⁹ Ruslara Üs Vermeyeceğiz, Son Telgraf, 14 Ağustos 1914, s.1

⁴⁰ Başbakan Mecliste Kabinenin Programını Okudu, Son Posta, 15 Ağustos 1946, s.1

⁴¹ Meclisin Tarihi Toplantısı, Son Telgraf, 15 Ağustos 1914, s.1

⁴² Ruslara Üs Vermeyeceğiz, Son Telgraf, 14 Ağustos 1914, s.1

⁴³ Boğazlar Hakkındaki Rus Teklifi, Son Posta, 15 Ağustos 1946, s.1

⁴⁴ Boğazlar Meselesinde Amerika Türkiye'yi Destekleyecek, Vatan, 16 Ağustos 1946, s.1

⁴⁵ Amerika Boğazlar Hakkında Rusya'ya Nota Verecek, Akşam, 17 Ağustos 1946, s.1

⁴⁶ Boğazlar Meselesi, Son Posta, 16 Ağustos 1946, s.1

⁴⁷ Boğazlar Meselesinde Amerika ve İngiltere'nin Görüşü, Vatan, 20 Ağustos 1946, s.1

⁴⁸ İngiltere ve Amerika'da Rusya'ya Boğazlara Dair Nota Verecek, Son Posta, 18 Ağustos 1946, s.1

⁴⁹ Ulus, 15 Ağustos 1946, s.1

Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin katılımıyla yapılan gizli toplantılarda Rusların Boğazlara doğru askerî yayılmasına karşı metin bir durum takınılmasına karar verildi. Kısacası Amerika, İngiltere ve Fransa Boğazlar meselesinde Ruslara karşı kesin bir cephe almış bulunuyordu.⁵⁰

Beklenen olmuş ve 20 Ağustos'ta Amerikalı yetkililerce Sovyet maslahatgüzarı Feder Orekhov'a verilen nota ile Birleşik Amerika Rusya'nın Boğazların müdafaasına katılma talebine tamamen karşı olduğunu Rusya'ya bildirmiştir.⁵¹Türkiye'ye de bir örneği verilen bu notada⁵² Amerika, Türkiye'nin Boğazların güvenliğinden tek sorumlu olarak kalmaya devam etmesini savunmaktaydı.⁵³

Böylece Amerika, verdiği nota ile Boğazların Rusya ve Türkiye tarafından ortak savunulması ve statüsünün Karadeniz'e kıyısı olan devletlerle yapılacak yeni bir antlaşma ile belirlenmesi yönündeki Rus teklifini kabul etmeyeceğini ve Boğazların statüsünün Birleşmiş Milletler nezdinde tüm ülkelerin katılımı ile belirlenmesinden yana olduğunu beyan etmiştir.⁵⁴ Amerika, Boğazlara bir saldırı olması halinde ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesini yani BM'nin Boğazların statüsü ve korunmasında etkili olmasını istiyordu. Fakat Türkiye'ye verilen Rus notasında Birleşmiş Milletlerden hiç bahsedilmemekteydi.⁵⁵

İngiltere tarafından Rusya'ya verilen nota da ise özellikle Rus isteklerinden 4 ve 5. maddeye kesinlikle karşı çıkılarak Boğazların statüsünün ilgili devletlerin tamamının görüşüyle belirlenmesi gerektiği dile getirildi.⁵⁶Fransa hükümeti de Montreux'nün değiştirilmesinin ilgili devletlerin katılımıyla yine uluslararası bir konferansla yapılması gerektiğini taraflara duyurdu.⁵⁷

Aslında, karşılıklı verilen bu notalarla büyük devletler Boğazlar meselesi üzerinden karşılıklı güç denemesi yapmaktaydı. Amerikan Başkanı Truman, Boğazların bütün dünyanın sulh güvenliği için hayati mahiyette olduğunu düşünmekteydi.⁵⁸ Artık Amerika'nın Rusların Boğazlara yönelik askerî teşebbüslerine sessiz kalmayacağı da ciddi olarak konuşulmaya başlanmıştı.⁵⁹ Bu bağlamda Roosevelt uçak gemisinin Akdeniz'e gelişine büyük önem veriliyordu. Bu ve benzeri gemilerin Akdeniz'e gelişi⁶⁰ ve Amerika'nın Akdeniz filosunun Türk limanlarını

⁵⁰ Amerika ve Fransa Dün Rusya'ya Boğazlar Hakkında Nota Verdiler, Son Posta, 21 Ağustos 1946, s.1

⁵¹ Amerika'nın Rusya'ya Notası, Akşam, 20 Ağustos 1946, s.1

⁵² Amerikan Notasının Metni, Son Posta, 22 Ağustos 1946, s.1

⁵³ Boğazlar Hakkında Amerikan Görüşü, Ulus, 22 Ağustos 1946, s.1

⁵⁴ Amerikan Notası Rusya'ya Verildi, Vatan, 21 Ağustos 1946, s.1

⁵⁵ Boğazlar Hakkında Amerikan Görüşü, Ulus, 22 Ağustos 1946, s. 1-3 Vatan, 21 Ağustos 1946, s.1

⁵⁶ İngiltere de Boğazlar Meselesi Üzerinde Rusya'ya Nota Verdi, Vatan, 22 Ağustos 1946, s.1, İngiliz Notası da Dün Sovyetlere Verildi, Boğazlar Hakkında Amerikan Görüşü, Ulus, 22 Ağustos 1946, s. 3

⁵⁷ Fransa Görüşünü Bildirdi, Akşam, 20 Ağustos 1946, s.1

⁵⁸ Rus Notasına Cevabımız Dün Sovyet Maslahatgüzârına Verildi, Vakit, 23 Ağustos 1946, s.1

⁵⁹ Amerikan Notası Rusya'ya Verildi, Vatan, 21 Ağustos 1946, S.1

⁶⁰ Boğazlar Meselesinde Amerika Türkiye'yi Destekleyecek, Vatan, 16 Ağustos 1946, s.1

ziyaret edeceği haberleri Amerika'nın Rusya'ya bir gözdağı ve Türkiye'yi de desteklediğinin mesajı olarak algılanmaktaydı.⁶¹

4. Türkiye'nin Rusya'ya Cevabi Notası ve Tepkileri

Türk hükümeti her şeyden evvel bağımsızlık ve egemenlik hakları bakımından kabulü imkânsız Sovyet isteklerini reddetmek zorunluluğu karşısındaydı. Fakat aynı zamanda Montreux rejimine ve bu rejimi uygulamakla görevli Türkiye'ye yöneltilen haksız ve temelsiz isnatları da çürütmesi gerekiyordu.⁶²

Amerika ve İngiliz Büyükelçileri Sovyet notasıyla ilgili yaşanan süreçte Türk Dışişleri Bakanı ile sürekli temas halindeydi.⁶³ Sovyet notasından sonra Türk hükümeti gerektiğinde günde iki defa bile toplantı yapmıştır ki bu durum meselenin ehemmiyetini göstermekteydi.⁶⁴ Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın CHP Parti grubunda açıkladığı Ruslara verilecek cevabın mahiyetini parti grubu oybirliği ile kabul etmiştir.⁶⁵ Ayrıca Başbakan Recep Peker Ruslara verilen cevabi nota ile ilgili olarak Demokrat Parti başkanı Celal Bayar'la görüşerek muhalefeti de bilgilendirmiştir.⁶⁶

Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusunda Türkiye'ye verdiği notanın beklenen cevabi notası 22 Ağustos 1946'da Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından Rus Maslahatgüzarına verildi. Bunun üzerine başta Amerika, İngiltere ve Fransa olmak üzere Montreux'yü imzalayan ülkelerin büyükelçileri bakanlığa gelerek Umumi Kâtip Feridun Cemal Erkin'den bilgi aldılar.⁶⁷

Türkiye verdiği nota ile Boğazların statüsünün; egemenlik haklarına zarar vermeyecek şekilde yine taraflarca toplanacak konferansta ele alınarak değiştirilebileceğini dile getirmişti. Diplomatik çevrelerde Türk hükümetinin verdiği notanın dayandığı mantık ve muhakeme çok kuvvetli olarak algılanmıştı. Türk Notası başlıca iki kısma ayrılmıştı.

- 1- Montreux'nün uygulamalarında Türkiye'ye isnat edilen suçlamalara cevap
- 2- Boğazlar rejiminde yapılması düşünülen değişikliklere cevap

⁶¹ Amerika'nın Akdeniz Filosu Limanlarımızı Ziyaret Edecek, Vakıf, 24 Ağustos 1946, s.1

⁶² Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 298

⁶³ Sovyet Notasına Cevabımızın Bugün Verileceği Bildiriliyor, Son Posta, 17 Ağustos 1946, s.1

⁶⁴ Amerika'nın Rusya'ya Notası, Akşam, 20 Ağustos 1946, s.1

⁶⁵ CHP Meclis Grubunda, Son Posta, 21 Ağustos 1946, s.1

⁶⁶ Başbakan Celal Bayarla Görüştü, Son Posta, 22 Ağustos 1946, s.1

⁶⁷ Rusya'ya Cevabî Notamız Verildi, Akşam, 23 Ağustos 1946, s.1

Türk cevabi notası Türkiye'ye Montreux rejiminin uygulanması hakkında yöneltilen kusurun reddi ile söze başlıyordu. Bu amaçla Türk notasında öncelikli olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlardan geçen gemilerle ilgili açıklamalarla Boğazlardan sadece Montreux Sözleşmesi'nde belirtilen şartlara göre tonajı uygun ticaret gemilerinin geçişine izin verildiği ifade edilmiştir. İtalyanların "Tarvisio" gemisinin şartlara uygun olmadığı için geçişine izin verilmemesi buna örnek gösterilmiştir. Türkiye'nin geçişlerde Montreux'yü esas aldığı ısrarla vurgulanmıştır. Bazı gemiler şartlara uymamasına rağmen hile ile geçmişse de sonrasında bu tür geçişlerin tekrarlanmaması için gerekli tedbirler alınmıştır. Mihver Devletlerinin Boğazlardan geçiş için Boğazları zorlamaya cesaret edememesi Türkiye'nin Boğazların bekçiliğini dürüstlük içerisinde tam anlamıyla yaptığının delil olarak gösteriliyordu. İki Mihver savaş gemisinin ticaret gemisi maskesi altında Türk makamlarının iyi niyet ve istekleri haricinde hileli bir şekilde geçişleri bu düşünceyi değiştirmezdi. İki hileli geçişe rağmen Türkiye'nin sözleşmeye olan bağlılığı, savaş boyunca Sovyet Rusya'nın Karadeniz güvenliğini tehlikeye atacak bir durum ortaya çıkarmamıştı. Ayrıca bazı hileli geçişler dışında İkinci Dünya Savaşı esnasında Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'de güvenliğini tehlikeye sokan durumlar hakkında Ankara'ya bir defa bile şikâyetle bulunmadığına vurgu yapılıyordu. Sovyetlerin ilk üç isteği Montreux'nün değiştirilmesine yöneliktir ki bu tarafların ortak görüşmeleriyle Türkiye'nin egemenliğini zedelemeyecek şekilde yapılabilirdi. Fakat Rusların Boğazların statüsünün Türkiye ve üç Karadeniz devleti arasındaki görüşmelerle belirlenmesi isteği uluslararası anlaşmalara ve Montreux'ye aykırıydı.⁶⁸ Rusların Boğazların ortak savunulması ile ilgili teklifleri ise net bir şekilde reddedilmiş ve hiçbir zaman herhangi bir konferansta müzakere konusu olmasının dahi kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.⁶⁹

Notada, "Türk toprağının her parçasını saldırıya karşı savunma sorumluluğunun Türkiye'ye düşen bir vazife" olduğunu ısrarla ifade ediyor. Sovyetlerin Karadeniz'de en önemli güvenlik garantisinin Boğazlarda üs edinmesi değil, kuvvetli bir Türk dostluğunda ve güvene dayanan ilişkiler kurulmasında olduğu da açıkça dile getirilmiştir.

Türk basınında notanın verilmesinden itibaren ayrıntılı haberler ve yorumlar çıkmaya başlamıştı. Basın, notanın dilini diplomatik bir şaheser olarak görmekteydi. Basında özellikle Sovyetlere verilen Türk notasına Amerika ve İngiltere'nin desteği gündeme getirilmişti.

Basına göre Amerika, Sovyet emperyalizminin Boğazları kontrolüne aldıktan sonra daha rahat hareket edeceğini düşündüğünden Boğazların Rus kontrolüne girmesine kesinlikle karşıydı.⁷⁰ Rusya'nın Boğazlarla ilgili istekleri ile demir perdeyi Avrupa'nın bu kısmına kadar uzatarak Boğazlar konusunda Türkiye ile baş başa

⁶⁸ Sovyet Notasına Cevabımız Yayınlandı, Ulus, 24 Ağustos 1946, s. 1-3

⁶⁹ Rus Notasına Cevabımız, Vakıf, 21 Ağustos 1946, s. 1

⁷⁰ Sedat İsmail, "Boğazlar ve Amerika", Vakıf, 27 Ağustos 1946, s.2

kalmak istediği düşünülüyordu. Rusların Amerikan ve İngiliz saldırılarına karşı Boğazdan üs istemesi son derece mantıksız görünmekteydi. Böyle bir saldırıda İzmit'ten Edirne'ye kadar uzanan bir bölgeyi Bolşevik karargâhı hâline sokmak gerektiğine göre böyle bir teklifin kabulü mümkün değildi. Boğazların çok da ehemmiyetli olmadığı son harpte de görülmüştü. Kısacası Rusya'nın verdiği nota ile Boğazların ortak müdafaası adı altında Türkiye'yi işgal etmek istediği düşünülüyordu.⁷¹

Türkiye'nin Rusya'ya cevabi notası Londra çevrelerinde de olumlu karşılandı.⁷² İngiliz basını Boğazların statüsü ile ilgili olarak Rusya dâhil herkesin memnun olduğunu ve Boğazların statüsünün ya Üçüncü Dünya Savaşı ile ya da tarafların tamamının katıldığı uluslararası bir konferansla değiştirilebileceğini düşünmekteydi.⁷³

Rusların Boğazları ortak savunma talebi harp sırasında bu işi tek başına yapmış bir devlete teklif edilmesi mantıksız bir durumdu ve esasen bu teklif Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğundan kabulü mümkün değildi. Türk notasında da defalarca belirtildiği gibi Sovyetler Birliği için Karadeniz'de en sağlam emniyet garantisi Boğazlarda imtiyazlı bir mevki aramakta değil, kuzey komşusu ile iyi dostluk münasebetlerini kurmak yolunda gayret sarf etmekten geçtiği düşünülüyordu.⁷⁴

Rusya'ya verilen Türk notasının Büyük Taarruzun yıldönümüne denk gelmesi üzerine basında Türk ordusunun dün olduğu gibi bugünde üzerine düşen görevi yapmaktan çekinmeyeceğine de vurgu yapılmıştı.⁷⁵ Kısacası Türkiye Rusya'nın isteklerine kesin bir dille "hayır" cevabını vererek gelişmeleri beklemeye başlamıştı.⁷⁶

5. İkinci Sovyet Notası ve Değerlendirmeler

Sovyet Rusya, 22 Ağustos 1946'da kendisine verilen Türk notasına karşı 24 Eylül 1946'da cevabi bir nota verdi. Cumhuriyet hükümetinin reddedilmesi ve çürütülmesi mümkün olmayan delillere ve kuvvetli mantığa dayanan notasından sonra Sovyetlerin yumuşayacağını sananlar için bu sonuncu Rus notası hayal kırıklığı olmuştu. Çünkü Ruslar eski notadakine benzer isteklerde bulunmaktaydı.⁷⁷

⁷¹ Necmettin Sadak, "Boğazlar Dolayısıyla Çarpışan İki Zihniyet", Akşam, 26 Ağustos 1946, s.1

⁷² Rusya'ya Cevabımızın Akisleri, Akşam, 26 Ağustos 1946, s.1

⁷³ Boğazlar Meselesi, Vatan, 28 Ağustos 1946, s.1

⁷⁴ A. Şükrü Esmer, "Boğazlar Hakkında Cevabımız", Ulus, 25 Ağustos 1946, s.2

⁷⁵ Bugünde Dün Gibi Hazırım, Vakıf, 26 Ağustos 1946, s.1

⁷⁶ Türkiye'nin Cevabı Kat'i Bir Hayırdır, Akşam, 23 Ağustos 1946, s.2

⁷⁷ A. Şükrü Esmer, Boğazlara Dair İkinci Rus Notası, Ulus, 30 Eylül 1946, s.1

Rusya, Türkiye ve Sovyet vasıtalarının Boğazlarda güvenliği sağlaması teklifinin Türk egemenliğini zedelemeyeceği görüşündeydi. Hatta Ruslara göre ortak savunma Türkiye'nin güvenlik menfaatlerini daha iyi karşılayacaktı.⁷⁸ Rus mantığına göre boğazlara Rusların yerleşmesi Türk egemenliğini tehdit etmezken Türkiye'nin boğazları başka bir devletten aldığı malzeme ile savunması Rus güvenliği için tehdit oluşturmaktaydı.⁷⁹ Moskova Türk hükümetinin ilk notaya verdiği cevapla savaş sırasında Boğazlardan Rusya aleyhine gerçekleşen geçişleri kabul ettiğini düşünmekteydi. Türkiye'nin Montreux'nün maddelerine dayanarak yapılan geçişlerin Karadeniz'e kıyısı olan devletler için bir tehdit olduğunu verdiği notada teyit ettiğini ve bundan dolayı Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini dile getiriyordu. Ruslar ayrıca Karadeniz'in bir kapalı deniz olduğunu ve boğazların Süveyş ve Cebelitarık Boğazı gibi değerlendirilemeyeceğini beyan ederek Boğazların statüsünün sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce belirlenmesi gerektiğinde ısrar ediyorlardı.⁸⁰

Ruslar savaş sırasında Karadeniz'den düşman gemilerinin geçişlerinden dolayı Sovyet ordusunun önemli miktardaki birliklerini Karadeniz kıyılarının güvenliği için ana savaş bölgelerinden çekmek zorunda kaldığını belirterek boğazlar rejiminin Karadeniz kıyısındaki devletlerin güvenliğini sağlayamadığını iddia etmekteydi. Ruslar 16 Mart 1921 tarihli anlaşmanın 5. maddesine atıf yaparak Türkiye'nin o dönemde boğazların statüsünün Karadeniz'e sahili olan devletler tarafından belirlenmesi esasını benimsediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca 13 Ekim 1921 de Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri ve 21 Ocak 1922'de Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile imzalanan antlaşmalarda da benzer maddeler olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁸¹

Ruslar 16 Mart 1921 tarihli Moskova Dostluk Antlaşması'na dayanarak Türkiye'nin Boğazlarla ilgili kararların sadece Karadeniz'e sınırı olan devletler tarafından alınması ilkesini kabul ettiğini belirtse de Lozan ve Montreux Antlaşmaları ile Boğazlarla ilgili bu maddenin değiştirildiğini unutmaktaydı.⁸² Rusların Boğazların statüsünü sadece Karadeniz'e sınırı olan devletlerin belirlemesi isteği uluslararası hukukun birkaç yüz yıl geriye götürülmesi anlamına geliyordu.⁸³ Rusya'nın Boğazlardan dünyaya açılan ve altı devletin sınırlarından geçen Tuna Nehri'nin statüsünün uluslararası bir konferansta görüşülmesini kabul etmesine rağmen Boğazların sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletleri ilgilendirdiğini ifade etmesi bir tezat oluşturmaktaydı.⁸⁴ Nihat Erim, bu konuyla ilgili Ulus gazetesinde yazdığı "Açık Deniz" başlıklı makalesinde uluslararası hukuk kurallarına dayanarak Karadeniz'in

⁷⁸ Notamıza Rusların Cevabı, Vakit, 29 Eylül 1946, s.1

⁷⁹ Ziyad Ebuzyiya, "Maksat Boğazlara İnmektir", Tasvir, 30 Eylül 1946, s.1

⁸⁰ Boğazlara Dair, Ulus, 29 Eylül 1946, s.1-5

⁸¹ Sovyetler Notamıza Cevap Verdiler, Vatan, 29 Eylül 1946, s.1, Boğazlara Ait Sovyet Mukabil Notası, Tasvir, 29 Eylül 1946, s.1

⁸² Asım Us, "Boğazlar Rejiminde Yapılacak Değişiklik", Vakit, 1 Ekim 1946, s.1

⁸³ Nihat Erim, "Sovyetlerin Yeni Notası", Ulus, 3 Ekim 1946, s.1

⁸⁴ A. Şükrü Esmer, "Boğazlara Dair İkinci Rus Notası", Ulus, 30 Eylül 1946, s.1

açık bir deniz olduğunu ve Boğazların tüm dünya devletlerini ilgilendiren bir surette statüsünün belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁵

İkinci Rus notası sonrasında da sıcak iç politik gelişmelere rağmen Boğazlarla ilgili gelişmeler Türk basınında sıklıkla yer almış ve köşe yazarları bu konu ile ilgili görüşlerini okuyucuları ile paylaşmışlardır. Rusya'nın ilk notasındaki isteklerini ikinci notada da tekrarlaması Türk hükümeti ve kamuoyunda şaşkınlığa yol açmamıştı. İkinci notanın da ilkinde olduğu gibi icap ettiği ehemmiyet, vakar ve metanetle cevaplanacağı düşünülmekteydi.⁸⁶

Basında notayla ilgili olarak yapılan değerlendirmeler, Rusların isteklerinde dikkate değer bir değişiklik olmadığı yönündeydi. Ruslar, nota ile Boğazlarla ilgili toplanacak uluslararası konferanstan önce Romanya, Türkiye, Bulgaristan ve Rusya'nın ortak bir toplantı yaparak aralarında anlaşmalarını istiyordu. Fakat Bulgaristan ve Romanya'nın Rusya'dan farklı bir şey söylemesi mümkün değildi.⁸⁷ Rusya kendi istekleri için diğer Karadeniz devletlerinin güvenliği meselesini kullanmak istemekteydi.⁸⁸

Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a göre İngiltere ve müttefiklerinin Boğazlara bir saldırısı söz konusu olmayacağına göre Rusların boğazları ortak savunma isteği Türkiye üzerindeki emperyalist hedeflerin gerçekleşmesi için ortaya atılmış bir istektir.⁸⁹

Falih Rıfki Atay'a göre ise Rusların Boğazlarla ilgili isteklerinin amacı Türkiye'yi de diğer Karadeniz devletleri gibi kendi nüfuz ve müdahale alanı içerisine sokmak olarak görülebilirdi. Notadaki Sovyet istekleri birçok bahanelerle donatılmıştı ve ancak barış masasında ceza verilecek düşman devletlerden hak tanınmaksızın zorla koparılabilecek tavizlerdi.⁹⁰

Peyami Safa'ya göre de Rus dostluğu Rus efendiliği demektir. Rusların Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar dost kabul ettiği devletlere neler yaptığı ortadaydı. Bundan dolayı Türkiye'nin Rusya'nın yeni notasına vereceği cevap varlığının ve bağımsızlığının ifadesinden başka bir şey değildir.⁹¹

Türk kamuoyuna göre Türkiye savaş sırasında son derece titiz bir şekilde Montreux Sözleşmesi'ni uygulamıştı. Boğazların yönetimi Türkiye'nin elinde kaldıkça Karadeniz devletlerinin güvenlik ve rahatının sağlanacağı aşikârdı. Ayrıca

⁸⁵ Nihat Erim, "Kapalı Deniz", Ulus, 11 Ekim 1946, s.5

⁸⁶ Hüsnü Hamit Koptagel, Boğazlar Rejimi, Vatan, 3 Ekim 1946, s.4

⁸⁷ Asım Us, "Rusya'nın İsteddiği Nedir?", Vakit, 30 Eylül 1946, s.1-2

⁸⁸ Ziyad Ebuzziya, "Maksat Boğazlara İnmektir". Tasvir, 30 Eylül 1946, s.1

⁸⁹ Ahmet Emin Yalman, "Rusya Emellerini Açığa Vurdu", Vatan, 30 Eylül 1946, s.1

⁹⁰ Falih Rıfki Atay, "Sovyet İsteklerine Dair", Ulus, 2 Ekim 1946, s.1

⁹¹ Peyami Sefa, "Bizim Anladığımız Dostluk", Vakit, 1 Ekim 1946,

yaşanan teknik gelişmelerde dikkate alınarak Rusların itirazları doğrultusunda Montreux'nün bazı maddeleri yeniden düzenlenebilirdi. Montreux'nün ihtiyacı karşılayamaması ile Türkiye'nin sorumluluklarını yerine getirmesi hakkındaki noktaların iyi anlaşılması gerekirdi.⁹² İkinci Dünya Savaşı boyunca Sovyetlere karşı elinden gelen yardımı esirgememiş bir ülke olarak ortaya çıkan bu yeni durum karşısında Türk milletinin soğukkanlılığını muhafaza edeceği düşünülüyordu.⁹³

Ruslara Boğazlarda üs verilmesi Rusya gibi emperyalist politikaları bilinen bir devletin önce İstanbul'un sonra Anadolu'nun istilasına atılmış bir adımı olarak görülmekteydi. Bundan şüphesi olanların Baltık ülkelerinin durumuna bakmaları isteniyordu. Kamuoyunda Türk milletinin boğazların ve Türkiye'nin kaderi bahis mevzuu olduğunda gözünü kırpmadan ülkesi ve bağımsızlığı için harekete geçeceğine inanç tamdı.⁹⁴

Rusya, ikinci notasının da beklenen etkiyi yapmadığını görmesi üzerine Türkiye'de İngiliz üsleri bulunduğunu iddia etmiştir. İngiltere ise Türkiye ile bir ittifak anlaşmasının varlığını kabul etse de Türkiye'de İngiliz üssü bulunmadığını açıkça belirtmiştir. Kamuoyunda bu durumun Rusya tarafından fiili husumete bir vesile sayılabileceği endişesi vardı.⁹⁵

6. Rus Notasına İngiltere ve ABD Tepkisi

Rusya'nın Türkiye'ye verdiği ikinci notayı Amerika ve İngiltere'ye bildirmemesi bu işi Postam Konferansı kararlarına dayanarak ikili müzakere ile halletmeye çalışacağını gösteriyordu.⁹⁶ Fakat kendilerine nota sureti gönderilmese de birinci Rus notasına kesin bir dille "hayır" cevabını veren İngiltere ve Amerika'nın ikinci Rus notasına da aynı cevabı vermesi bekleniyordu. Rusların 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye verdiği nota üzerine iki devletin dışişleri bakanları boğazlar meselesi için bir araya gelerek Rusya'ya karşı alınacak tavrı belirlemeye çalıştılar. Görüşmelerin basına yansıyan şekliyle ABD ve İngiltere'nin Rus notasına karşı oldukları ve Rusya'nın Boğazlarda her türlü genişleme teşebbüsüne ve Türkiye ile Sovyetler arasında Boğazlarla ilgili doğrudan görüşmeler yapılmasına karşı oldukları söyleniyordu.⁹⁷

Bu dönemde Rusya ile Amerika ve İngiltere arasındaki sorunlar gittikçe büyümekte ve bu durum üçüncü dünya savaşını akla getirmekteydi.⁹⁸ Boğazlar meselesinden dolayı başlayacak bir harbin dünya savaşının başlangıcı olabileceği de düşünülüyordu. ABD ve İngiltere ne pahasına olursa olsun tekrar güvenliklerini

⁹² Nihat Erim, "Sovyetlerin Yeni Notası", Ulus, 1 Ekim 1946, s.1

⁹³ Cihad Baran, "Biz Sinirlenmeyiz", Tasvir, 1 Ekim 1946, s.1

⁹⁴ İstanbul'un Kurtuluş Bayramı'nda Boğazlar Meselesi, Son Telgraf, 6 Ekim 1946, s.1

⁹⁵ Asım Us, Boğazlar İş Halli Müstacel Bir Hal Alıyor, Vakit, 1 Ekim 1946, s.1

⁹⁶ Asım Us, "Boğazlar Meselesine İngiliz ve Amerikan Müdahalesi", Vakit, 14 Ekim 1946, s.1-5

⁹⁷ Bevin ve Börns, Boğazlar Meselesini Görüştüler, Vakit, 30 Eylül 1946, s.1-2

⁹⁸ Ekrem Uşaklıgil, "Rusya'nın Hatası", Son Posta, 2 Ekim 1946, s.1

tehlikeye atacak bir durumun oluşmasını istemiyorlardı.⁹⁹ Boğazlar meselesinde Türkiye'ye tam destek veren bu iki devletle ortak hareket etme politikasını sürdürmek isteyen Türk hükümeti ise Rusya'ya verilecek nota ile ilgili hazırlık çalışmaları sırasında Amerikan ve İngiliz elçilik yetkilileri ile görüş alışverişinde bulunmuştur.¹⁰⁰

Amerikalı yetkililer ilk açıklamalarında Amerika'nın boğazların güvenliği meselesiyle yakından ilgilendiğini ve Postam Konferansı sonrası Türkiye'ye verilen notadan Montreux'nün iptal edildiği anlamının çıkarılamayacağını belirttiler.¹⁰¹ İngiliz hükümeti ise Boğazların statüsü ile ilgili toplanacak bir konferanstan önce meselenin Türkiye ile Rusya arasında yapılacak ikili görüşmelerde ele alınmasına karşı olduklarını¹⁰² ve Boğazların statüsünün Montreux'ye imza atan Japonya hariç diğer devletlerin ortak kararı ile değiştirilebileceği fikrini yineledi.¹⁰³

Bu arada Boğazlar meselesi ile ilgili olarak İngiltere ve Amerika arasında sürekli ikili görüşmelerle Rusya'ya karşı takınılacak tavır ve verilecek cevap belirlenmiştir.¹⁰⁴¹⁰⁵

ABD Bahriye Bakanı James V. Forrestal, Amerikan gemilerinin 20. yüzyılın başından itibaren olduğu gibi Akdeniz'de bulunmaya devam edeceğini belirterek Rusya'ya mesaj vermiştir.¹⁰⁶ ABD Dışişleri Bakan Vekili Dean Acheson da Amerika'nın boğazlar meselesine ilgisini Amerika'nın dış siyasetinin bir gereği olarak görüyordu. ABD'nin dünyanın neresinde olursa olsun barışı ve güvenliği ilgilendiren meselelerle yakından ilgilendiğini belirtti.¹⁰⁷

Beklenen olmuş ve Türkiye'den önce Amerika tarafından Sovyet Rusya'ya Boğazlarla ilgili bir nota verilmişti. Moskova'daki Amerikan Elçisi W. Bedell Smith tarafından 9 Ekim tarihinde Rus hükümetine verilen nota ile ABD, Boğazların müşterek savunulmasına kesin olarak karşı olduğunu açıkladı.¹⁰⁸ Notada Türk hükümetinin boğazların savunmasında birinci dereceden sorumlu olarak devam etmesi ve Boğazlara bir saldırı olursa BM Güvenlik konseyinin harekete geçmesi gerektiği de açıkça belirtiliyordu.¹⁰⁹ Nota sureti Montreux'yü imzalamaları sıfatıyla Fransa, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, İngiltere'ye de verildi. Bulgaristan'la

⁹⁹ Boğazlar İşinden Çıkacak Harp Bir Dünya Savaşının Başlangıcı Olur, Son Posta, 5 Ekim 1946, s.1

¹⁰⁰ Ankara'da Mühim Temaslar Yapılıyor, Vakit, 3Ekim 1946, s.1

¹⁰¹ Boğazla İşine Amerika Fiilen Müdahale Edecek, Vakit, 3 Ekim 1946, s.1-5

¹⁰² Türkiye ile Rusya, Vatan, 3 Ekim 1946, s.1

¹⁰³ Sovyetler Notamıza Cevap Verdiler, Vatan, 29 Eylül 1946, s.1

¹⁰⁴ Boğazlar Meselesi, Vatan, 9 Ekim 1946, s.1

¹⁰⁵ Sovyet Notasına Cevap, Vakit, 10 Ekim 1946, s.1

¹⁰⁶ Amerikan Harp Gemileri, Ulus, 1 Ekim 1946

¹⁰⁷ Boğazlar İçin, Ulus, 3 Ekim 1946, s.1

¹⁰⁸ Boğazlar Hakkında, Ulus, 11 Ekim 1946, s.1

¹⁰⁹ Boğazlar Meselesi Üzerinde, Vatan, 12 Ekim 1946, s.1, Amerikan Görüşü, Ulus, 12 Ekim 1946, s.1

ABD'nin siyasi ilişkisi olamadığı için bu ülkeye verilmemiştir.¹¹⁰ Bu nota ABD'nin açıkça boğazlarda Rus üsleri kurulmasına ve boğazların müşterek savunulmasına karşı çıktığı anlamı taşımaktaydı. Nota ile İngiltere ve ABD'nin kendi görüşüne benzer Türk görüşünü sonuna kadar destekleyecekleri anlaşılmaktaydı.¹¹¹

İngiltere de Boğazlar meselesiyle ilgili Rus hükümetine verdiği notada Boğazlarla ilgi toplanacak konferansa Montreux'yü imzalamasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'na düşman cephesinde yer almış olanların katılmayacağını açıkladı.¹¹² Buna göre Boğazlarla ilgili toplanması düşünülen konferansa İtalya ve Japonya yer almayacaktı.¹¹³

Falih Rıfki Atay'a göre "Türkiye, Boğazlarla ilgi tek başına karar almamayı kabul ederek Boğazların uluslararası bir konumda olduğunu kabullenmiş ve yapabileceği en büyük fedakârlığı yapmıştır. Dünya da bunu görmekte ve Türkiye'den daha fazla bir şey istenemeyeceğini bilmektedir."¹¹⁴

Kısacası Türk kamuoyu tarafından Moskova'dan gelen sesler ne kadar sınırlı bozucu ise Londra ve Washington'dan gelen sesler de sınırlı düzeltici olarak algılanmaktaydı.¹¹⁵

7. Cevabi Türk Notası ve Değerlendirmeler

ABD ve İngiltere'nin Türkiye'den önce Rusya'ya boğazlarla ilgili cevabi notalarını vererek tavırlarını açıkça ifade etmeleri Türk hükümetini rahatlatmıştı.¹¹⁶ Türk hükümeti tarafından Sovyetlere verilecek cevapla ilgili haberler 8 Ekim'den itibaren Türk basınında çıkmaya başladı. Türk notasının içeriğini etkilemesi amacıyla ortaya atılan iddialar da basında yer bulmuştur. 15 Ekim'de Rusların Türk sınırında askerî faaliyetlerin hızlandığına¹¹⁷ 18 Ekim'de ise Bulgaristan'da Türk sınırına ağır silahlar nakledildiğine dair haberler yayımlandı.¹¹⁸

Rusya, isteklerinin yine reddedileceğini anlaması ve ABD ile İngiltere'nin de Türkiye'ye destek vermesi üzerine Boğazlar üzerindeki isteklerini elde etmek için yeni sınırlı harbi taarruzlarına başlamıştı. Bu amaçla ilk olarak İran'a askerî ittifak teklifinde bulunarak Sadabat Paktı'ndan çekilmesini istemiştir. Ayrıca Türk hududunu İran tarafından da kontrol etmek için Türkiye ve Azerbaycan sınırında

¹¹⁰ Amerika Notasının Metni Neşredildi, Son Posta, 12 Ekim 1946, s.1

¹¹¹ Amerikan Notasının Tam Metni, Son Telgraf, 12 Ekim 1946, s.1

¹¹² İngiltere Boğazlar Hakkındaki Görüşünü Bize ve Rusya'ya Bildirdi, Son Posta, 10 Ekim 1946, s.1

¹¹³ Boğazlar Meselesi, Son Posta, 15 Ekim 1946, s.1

¹¹⁴ Falih Rıfki Atay, "Amerika ve Boğazlar Meselesi", Ulus, 15 Ekim 1946, s.1

¹¹⁵ Falih Rıfki Atay, "Kaderimiz Kendi Elimizdedir," Ulus, 27 Ekim 1946, s.1

¹¹⁶ Asım Us, "Boğazlar Meselesine İngiliz ve Amerikan Müdahalesi", Vakıf, 14 Ekim 1946, s.1-5

¹¹⁷ Türk Sınırında Rus Askerî Faaliyeti, Son Telgraf, 15 Ekim 1946, s.1

¹¹⁸ Hududa Yığılan Askerî Malzeme, Tasvir, 18 Ekim 1946, s.1

askerî harekete girişmiştir. Sovyetlerin İran'a askeri ittifak teklifi Ortadoğu'da etkin olan İngiltere'ye de bir mesaj mahiyetindeydi.¹¹⁹

Bu tür haberlere rağmen Türk hükümet üyelerinin değişik vesilelerle yaptıkları açıklamalarda Rus isteklerine kesinlikle karşı olunduğu ayrıca Türkiye'nin egemenliğini ve topraklarını muhafaza için üzerine düşen her şeyi yapacağı şeklindeki açıklamaları halkın moralini üst seviyede tutmaya yönelikti.¹²⁰

15 Ekim'den itibaren ise basında Türk cevabi notasının hazırlanmakta olduğuna ve birincisine aykırı bir durum içermediğine yönelik haberler çıkmaya başladı. Artık yeni bir Boğazlar konferansının yakın olduğu da gündeme gelmeye başlamıştı.¹²¹ Türk Dışişleri Bakanlık Umumi Kâtibi Feridun Cemal Erkin, ABD ve İngiliz elçileri ile de görüştüktan sonra cevabi nota konusunda bakanlar kurulu toplantısına katılarak bilgilendirme yapmış ve notaya son şekli verilmiştir.¹²²

Beklenen Türk notası 18 Ekim 1946'da Bakan Hasan Saka tarafından Dışişleri'ne çağrılan Sovyet Maslahatgüzarı'na verilmiştir. Rusya'nın 24 Eylül tarihinde Türk hükümetine verdiği notaya cevap olarak verilen notanın birer sureti İngiltere ve Amerika ile Montreux'ye imza atan devletlere de verilmiştir.¹²³ İlk verilen notanın esas prensiplerini muhafaza ettiği söylenen cevabi notanın bir gün sonra kamuoyuna açıklanması beklenmekteydi.¹²⁴

Türk notasında Rus istekleri kesin bir dille ve hukuki delillerle tekrar reddediliyordu. Türkiye, Boğazlar meselesinin sadece Karadeniz'e sınırı olan devletlerin meselesi olarak görülemeyeceği konusunda ısrarcıydı.¹²⁵ Türk hükümeti Rusların "Boğazlardan savaş sırasında Mihver gemileri geçti!" şeklindeki iddiaları ile ilgili diplomasi yolundaki tartışmaları tükenmiş saymakta ve Sovyet hükümetine dilerse hakeme gitmeye hazır olduğunu ifade etmekteydi. Rusların İkinci Dünya Savaşı sırasında Karadeniz'e asker yığmasının boğazlardan dolayı değil, Alman taarruzunu önlemek için olduğu ve aynı şekilde Türkiye'nin de Karadeniz kıyıları için tedbirler aldığı dile getiriliyordu. Türk notasında Boğazlardan geçiş şartlarını belirleyen Montreux Antlaşması ile ilgili nelerin yeniden düzenlenmesi gerektiği de ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Türkiye düzenlemenin Montreux Sözleşmesi'ne taraf tüm devletlerin iştiraki ile olmasından yanaydı ve Montreux'nün değiştirilmesi

¹¹⁹ Rusya'nın Yeni Sınır Harbi Taarruzları Karşısındayız, Son Telgraf, 16 Ekim 1946, s.1

¹²⁰ İçişleri Bakanı'nın Erzurum'da Söylediği Mühim Nutuk, Tasvir, 16 Ekim 1946, s.1

¹²¹ Cevabi Notamız Son Şeklini Almak Üzere, Vatan, 15 Ekim 1946, s.1

¹²² Sovyetlere Cevabımız Dün Bakanlar Kurulunda Görüşüldü, Vakit, 18 Ekim 1946, s.1-5

¹²³ Sovyet Notasına Cevap Verdik, Vatan, 19 Ekim 1946 s.1

¹²⁴ Ruslara Cevabımız, Vakit, 19 Ekim 1946, s.1

¹²⁵ Ruslara Verdiğimiz Cevabın Metni, Son Telgraf, 21 Ekim 1946, s.1

için artık karşılıklı notalara ihtiyaç olmadığını düşünmekteydi. Türkiye bu noktada toplanacak bir konferansa katılmaya hazır olduğunu da belirtmiştir.¹²⁶

Türkiye bu nota ile Sovyet Rusya'ya son sözünü söylemişti. Ruslar Montreux'ye dayanarak anlaşmanın yeniden düzenlenmesini istemişlerdi fakat teklifleri bu antlaşmayı ortadan kaldıracak mahiyettedir. Cevabi notada Türkiye'nin Karadeniz devleti olduğu kadar Akdeniz devleti de olduğu ifade edilmiştir.¹²⁷

Türk kamuoyunda Sovyet teklifi "kendi ülkesinde güvenlik kurmak için komşusunun egemenlik ve güvenliğini yok etmeyi mubah sayan bir teklif" olarak görülüyordu. Böyle bir teklifin Türkiye tarafından kabulüne imkân yoktu. Nota Türkiye'nin Boğazlar konusundaki görüşünü net bir şekilde ortaya koymuştu.¹²⁸ Türkiye tarafından Boğazların Ruslarla müşterek savunmasının kabulü egemenliğin yabancı bir devletle paylaşılması olarak algılanıyordu.

Boğazlar meselesi her şeyden evvel millî ve hayati bir mesele olarak görülüyordu. "Türk milleti tarih boyunca vatanı için yapması gerekeni yapmıştır ve Boğazlar için de yapmaktan kaçınmayacaktır. İstiklal ve Cumhuriyet'in korunması için mevcut olan kudretin damarlarımızdaki asıl kanda mevcut olduğunun bilincindeyiz."¹²⁹ şeklindeki yazılar da Türk kamuoyunun Rus isteklerine karşı duruşunu yansıtmaktaydı.

Rauf Orbay, Amerikalı gazetecilere yaptığı "Vatanımı ve milletimi iyi tanırım, nelere göğüs gerebileceklerini bilirim!" açıklamasıyla Türk milletinin ve hükümetinin nasıl bir duruş sergileyeceğini ortaya koymuştur.¹³⁰

Rusya'ya; Baltık ülkeleri, Kafkasya, Polonya ve Asya'da yaptığı gibi Boğazlar meselesinde de bir emri vaki ile emeline kavuşmak istiyorsa o zaman Türk milletini karşısında bulacağı açıkça ifade edilmiştir.¹³¹ Kısacası Türkiye Boğazlar konusunda verdiği iki nota ile Rusya'ya söylenecekleri söylemiş ve beklemeye başlamıştı.¹³² Hükümetin verdiği cevabi notaya Türk kamuoyunun desteği tamdı.¹³³

Ruslara Türk notasının verildiği gün Başbakan Recep Peker yaptığı bir açıklama ile Montreux'de yapılacak bir değişikliğin yine onun çizdiği yolda yapılabileceğini dünya kamuoyuna ilan etmiştir.¹³⁴ Başbakan, Daily Telegraph gazetesine verdiği demeçte ortak savunma isteğinin Türk egemenliğini çiğnenmesi olarak gördüklerini bir kere daha açıklamıştır. Son dönemde Boğazlar meselesi ile

¹²⁶ İkinci Cevabi Notamız Ruslara Verildi, Son Posta, 19 Ekim 1946, s.1, Rusya'ya Verdiğimiz Notanın Metni, Vatan, 21 Ekim 1946, s.1

¹²⁷ Mümtaz Faik Fenik, "Ruslara Son Cevabımız", Vatan 22 Ekim 1946, s.1

¹²⁸ Rusya'ya Verdiğimiz Notanın Metni, Vatan, 21 Ekim 1946, s.1

¹²⁹ Safaedin Karanakçı, "Boğazlar Yalnız Türk Davasıdır", Ulus, 26 Ekim 1946, s.2

¹³⁰ Boğazlar Hakkında Rauf Orbay'ın Beyanatı, Vatan, 16 Ekim 1946, s.1-4

¹³¹ Ziyad Ebuzziya, "Türkiye'nin Metin Cevabı", Tasvir, 22 Ekim 1946, s.1

¹³² Falih Rıfki Atay, "Neye Güveniyoruz ve İnaniyoruz", Ulus, 23 Ekim 1946, s.1

¹³³ Nihat Erim, "Türk Cevabından Sonra", Ulus, 24 Ekim 1946, s.1

¹³⁴ Nihat Erim, "Başbakanımızın Son Demeci", Ulus, 20 Ekim 1946, s.1-5

ilgili olarak Amerika ve İngiltere'nin yaptığı girişimlerin kendileri açısından tatminkâr olduğunu belirten Başbakan, Türk siyasetini şu şekilde özetlemiştir:

"1- Türk milletinin egemenlik haklarını ve Türk vatanın bütünlüğünü korumak

2- Türkiye'nin müttefik ve dostlarına sadakat

3- BM kuruluna karşı samimi bağlılık

4- Bu esaslar çerçevesinde komşularımızla yeniden dostluk ilişkileri kurmak

5- Dünyanın her yerinde karşılıklı ticari faaliyetlerin yeniden başlaması."¹³⁵

Bu aşamadan sonra Boğazlar meselesinin hâlli; bütün siyasi unsurlardan arındırılması ve Rusya'nın yayılma ve ihtiras siyasetinden vazgeçmesiyle mümkün olacaktı. Çünkü kimse Rusya'nın iddia ettiği gibi Boğazları Rusya'nın aleyhine kullanma gibi bir düşünceye sahip değildi. Türkiye'nin kararı İsmet İnönü'nün şu sözüyle bir şeref parolası olarak tarihe geçmiştir: "Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz."¹³⁶

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan dünya dengesi içerisinde önemli bir yer edinen Rusya, Avrupa'da genişleme ve Boğazlara egemen olma politikaları içerisinde 9 Ağustos ve 24 Eylül 1946 tarihlerinde Boğazlarla ilgili Türkiye'ye iki defa nota vermiştir.

Sovyet notasında; Montreux Sözleşmesi'nin savaş sırasında Türkiye tarafından çiğnendiği ve Karadeniz güvenliği için yeterli olmadığı vurgulanarak, "Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan özel izinle geçmesi, Boğazların statüsünün Türkiye ve Karadeniz'e sahili olan devletlerle belirlenmesi ve Boğazların savunmasının Türkiye ve Sovyet Rusya tarafından ortak yapılması" gibi istekler yer almıştı. Rus notaları öncelikli olarak İngiltere ve ABD tarafından da reddedilmiş ve Montreux'nün şartlarının yine taraf devletlerin katılımıyla toplanacak bir konferansla değiştirilebileceği dile getirilmiştir.

ABD ve İngiltere'nin Rus isteklerine karşı olduklarını açıklaması Türkiye'nin Rusya'ya karşı daha rahat tavır almasını sağlamıştır. Türk hükümeti cevabi notalarında Rus isteklerine karşı kesin bir dille ve hukuki delillerle söylenecekleri söylemiş ve beklemeye başlamıştır. Türk kamuoyunda Sovyet teklifi "kendi ülkesinde güvenlik kurmak için komşusunun egemenlik ve güvenliğini yok etmeyi mubah

¹³⁵ Başbakanın Boğazlara Ait Demeci, Son Posta, 19 Ekim 1946, s.1

¹³⁶ Cemil Bilsel, Türk Boğazları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, s.60

sayan bir teklif'' olarak görülmüştür. Böyle bir teklifin Türkiye tarafından kabulüne imkân yoktu. Türkiye kamuoyu harp istemiyordu fakat Sovyet isteklerini reddederek de her şeyi göze alıyordu.

Türk basınında çıkan yorumlarda Rusların Boğazlarla ilgili isteklerinin amacı Türkiye'yi de diğer Karadeniz devletleri gibi kendi nüfuz ve müdahale alanı içerisine sokmak olarak algılanmıştır. Notadaki Sovyet istekleri birçok bahanelerle donatılmıştı ve ancak barış masasında ceza verilecek düşman devletlerden hak tanınmaksızın zorla koparılabilecek tavizlerdi. İngiltere ve müttefiklerinin Boğazlara bir saldırısı söz konusu olmayacağına göre Rusların boğazları ortak savunma isteği belli ki Türkiye üzerindeki emperyalist hedeflerin gerçekleşmesi için ortaya atılmış bir istektir.

Rusların Boğazları ortak savunma isteği ise harp sırasında bu işi tek başına yapmış bir devlete teklif edilmesi mantıksız bir durumdu ve esasen bu teklif Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğundan kabulü de zaten mümkün değildi. Türkiye'de 1946 seçimlerinin hemen arkasından gerçekleşen Boğazlarla ilgili Rus isteklerine karşı toplumun tüm kesimlerince milli bir duruş sergilenmiş ve TBMM millet adına kararını açıklamıştır: Türk ordusu vazife başındadır!

Türkiye'nin cevabi notalarından sonra Sovyet Rusya ya Montreux Sözleşmesi'ni değiştirecek uluslararası bir konferansa razı olacaktı ya da isteklerini zorla kabul ettirmek için Türkiye'ye karşı harekete geçecekti. Üçüncü bir seçenek ise Rusya'nın mevcut durumu kabul ederek Boğazlar meselesini açıkta duran ve mutlaka halledilmesi gereken bir koz olarak bekletmesiydi.

KAYNAKÇA

A. Gazeteler

Akşam

Son Telgraf

Son Posta

Tasvir

Ulus

Vakit

Vatan

B. Diğer Kaynaklar

- AKANDERE, Osman, Milli Şef Dönemi, İstanbul, 1988.
- AKKAYA, Bülent, Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı, Akademik Bakış Dergisi, 2012, Sayı: 28.
- ALEKSANDR, Sotniçenko, 1945- 1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları, Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri, Yayına Haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Ankara, 2011.
- ATAY, Falih Rıfkı, "Rus İstekleri Karşısında", Ulus, 15 Ağustos 1946.
- ATAY, Falih Rıfkı, "Amerika ve Boğazlar Meselesi", Ulus, 15 Ekim 1946.
- ATAY, Falih Rıfkı, "Kaderimiz Kendi Elimizdedir", Ulus, 27 Ekim 1946.
- ATAY, Falih Rıfkı, "Neye Güveniyoruz ve İnanıyoruz", Ulus, 23 Ekim 1946.
- ATAY, Falih Rıfkı, "Sovyet İsteklerine Dair", Ulus, 2 Ekim 1946.
- Ayın Tarihi.
- BALTALI, Kemal, 1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1959.
- BARAN, Cihad, "Biz Sinirlenmeyiz", Tasvir, 1 Ekim 1946.
- BİLSEL, Cemil, "Türk Boğazları", İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948.
- BOZKURT, İbrahim, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missoiri Zırhlısının İstanbul Limanını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", ÇTTAD. VI/15, (2007), s.251-274.
- ÇALIK, Ramazan, "Türk-Alman İlişkileri", Türkler, C.16, Ankara, 2002.
- EBUZZİYA, Ziyad, "Maksat Boğazlara İnmehtir", Tasvir, 30 Eylül 1946.
- EBUZZİYA, Ziyad, "Türkiye'nin Metin Cevabı", Tasvir, 22 Ekim 1946.
- EKİNCİ, Necdet, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", Genel Türk Tarihi, C.9, Ankara, 2002.
- ERDEN, Ali Fuad, İsmet İnönü, Ankara, 1999.
- ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO ile İlişkiler", Türk Dış Politikası, Cilt:1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- ERİM, Nihat, "Başbakanımızın Son Demeci", Ulus, 20 Ekim 1946.
- ERİM, Nihat, "Kapalı Deniz", Ulus, 11 Ekim 1946.
- ERİM, Nihat, "Sovyetlerin Yeni Notası", Ulus, 1 Ekim 1946.

- ERİM, Nihat, "Türk Cevabından Sonra", Ulus, 24 Ekim 1946.
- ERKİN, Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.
- ESMER, A. Şükrü, "Boğazlar Hakkında Cevabımız", Ulus, 25 Ağustos 1946.
- ESMER, A. Şükrü, "Boğazlara Dair İkinci Rus Notası", Ulus, 30 Eylül 1946.
- FENİK, Mümtaz Faik, "Ruslara Son Cevabımız", Vatan, 22 Ekim 1946.
- GÖNLÜBOL, Mehmet - ÜLMAN Haluk, Olaylarla Türk Dış Politikası (1945-1965), Ankara, 1996.
- GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR Cem, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1939), Ankara, 1996.
- GÜRÜN, Kamuran, Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara, 1991.
- KARANAKÇI, Safaedin, "Boğazlar Yalnız Türk Davasıdır", Ulus, 26 Ekim 1946.
- KOÇAK, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.1, Ankara, 1986.
- KOPTAGEL, Hüsnü Hamit, "Boğazlar Rejimi", Vatan, 3 Ekim 1946.
- SADAK, Necmettin, "Boğazlar Dolayısıyla Çarpışan İki Zihniyet", Akşam, 26 Ağustos 1946.
- SADAK, Necmettin, "Sovyet Rusya Boğazlar Hakkındaki Aşırı Tekliflerini Ne Cesaretle Ortaya Attı", Akşam, 17 Ağustos 1946.
- SADAK, Necmettin, "Sovyet Rusya'nın Boğazlar Hakkındaki Notası Münasebetiyle", Akşam, 13 Ağustos 1946.
- SEDAT, İsmail, "Boğazlar ve Amerika", Vakit, 27 Ağustos 1946.
- SEFA, Peyami, "Bizim Anladığımız Dostluk", Vakit, 1 Ekim 1946.
- TBMM T.D., D.7, T.2, C.15.
- TELLAL, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", Türk Dış Politikası, C.1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- US, Asım, "Boğazlar Rejiminde Yapılacak Değişiklik", Vakit, 1 Ekim 1946.
- US, Asım, "Rusya'nın İsteddiği Nedir?", Vakit, 30 Eylül 1946.
- US, Asım, "Boğazlar İş Halli Müstacel Bir Hal Alıyor", Vakit, 1 Ekim 1946.
- US, Asım, "Boğazlar Meselesine İngiliz ve Amerikan Müdahalesi", Vakit, 14 Ekim 1946.
- USLU, Nasuh, Türk Amerikan İlişkileri, Ankara, 2000.
- WILLIAM, Hale, Türk Dış Politikası, İstanbul, 2003.
- YALMAN, Ahmet Emin, "Pusulamızı Şaşırılmamak Zorundayız", Vatan, 19 Ağustos 1946.

YALMAN, Ahmet Emin, "Rusya Emellerini Açığa Vurdu", Vatan, 30 Eylül 1946.

YEL, Selma, Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009